

Fryscum 1 en Fryscum 2 uit: Ms. Theol. Qu. Lat. 290, Staatsbibliothek zu Berlin, Preussischer Kulturbesitz

Middeleeuwse orgelmuziek uit Winsum

Tijdens mijn studie middeleeuwse muziek aan de Schola Cantorum Basiliensis in Bazel (Zwitserland) in 1983 vernam ik voor het eerst dat er zoiets zou bestaan als Groninger middeleeuwse muziek. Crawford Young, docent instrumentale muziek uit de middeleeuwen, vroeg me: 'Is de orgelcompositie *Fryscum* af-

komstig uit Friesland, de streek waar jij vandaan komt?' Ik was verbaasd, had geen idee, had er nog nooit van gehoord. Meteen haalde hij het kleine orgelstukje erbij. Nog even nuanceerde ik dat ik uit Groningen kwam, en niet uit Friesland, maar dat verschil werd niet echt door hem begrepen.

Uitvoering van een basse danse in de vijftiende eeuw, begeleid door luit en harp

Terug in Groningen, kwam ik in contact met Jos. M.M. Hermans, hoogleraar in de Westerse handschriftenkunde en boekwetenschap aan de Universiteit Groningen. Via hem kwam ik erachter dat er inderdaad Groninger middeleeuwse orgelmuziek bestaat. Hij had een interessante theorie ontwikkeld over een manuscript met orgelmuziek uit Winsum, bekend onder de naam de 'Winsumer orgeltabulatuur'.

Het betreft een handschrift van een prekenverzameling waar de orgelstukken bij zijn ingebonden. Achterin het prekenboek bevindt zich een meegebonden brief, die is gedateerd op 8 april 1431. Het blijkt een reispas te zijn voor de reizende pater Ludolphus Wylkin. In deze brief verzoekt de prior Thidericus Suidbert van het klooster van Winsum fraters en andere dominicanen de 'magister studencium' (leraar) Ludolphus tijdens zijn reizen gastvrij te ontvangen. Ludolphus reisde met deze preken en muziek door het huidige Groninger land (dat toen nog Friesland heette). In de brief lezen we dat het gaat om het dominicanenklooster van Winsum, in de ordes-provincie Saksen. In de vijftiende eeuw stond er

in Winsum een dominicaner klooster en Groningen en de Ommelanden behoorden toen tot de kloosterprovincie Saksen. Volgens Jos Hermans kon het daarom niet anders of het ging hierbij om 'ons' Winsum ten noorden van de stad Groningen, en niet om 'Winsen' nabij Lüneburg (D), wat tot dan toe altijd was aangenomen. Dit Lüneburgse klooster is een franciscaner klooster. Naar aanleiding van de signatuur van de kloosterorde en de teksten in de prekenverzameling (onder andere over de heilige Catharina, een typisch dominicaanse heilige) weten we nu met zekerheid dat het handschrift met orgelmuziek uit 'ons' Winsum, en niet uit Winsen bij Lüneburg afkomstig is.

De plaatsbepaling van dit manuscript met orgelmuziek heeft Winsum in één klap op de kaart van de middeleeuwse muziekcultuur gezet. Er is zó weinig orgelmuziek bewaard uit het einde van de veertiende en het begin van de vijftiende eeuw (slechts vier manuscripten en wat verspreide stukjes) dat we gerust kunnen spreken van een mirakel.

Bovendien is er meer aan de hand, want niet zo heel ver van Winsum verwijderd treffen we een ander belangwekkend manuscript aan: de in 1445 door Ludolph Lyngensis in het Lambertusklooster in Oldenburg geschreven verzameling met orgelmuziek, die aldaar in de bibliotheek bewaard is gebleven onder de signatuur 'Cim I 39'. Opmerkelijk is dat het Winsumer en het Oldenburgse manuscript niet alleen verrassende overeenkomsten vertonen in de hand waarmee ze zijn genoteerd, maar ook in de stijl en het repertoire. Kennelijk bestond er in de vijftiende eeuw al een noordelijke orgeltraditie, waarbij dominicaner monniken met hun prekenverzamelingen rondtrokken en orgel speelden. Een inscriptie over de inwijding in 1437 van het orgel van Marienhof in Oost Friesland bericht: 'Magistrum Thidericum de Dominis'. Wellicht was onze Winsumer prior Thidericus dus ook als orgelbouwer en organist werkzaam aan de andere kant van de Dollard.

De door Ludolf Wylkin op zijn reizen meegenomen 'Winsumer orgeltabulatuur' bestaat uit de volgende zes orgelstukjes: *Wol up ghesellen*, *Fryscum* (twee versies), *Patrem factorem* (gedeelte van het credo), *Summum Sanctus* (gedeelte van het sanctus), en een *Kyrie*. Kort samengevat: een stukje wereldlijke muziek, een dansliedje (in tweevoud) en drie uitgewerkte improvisaties bij gregoriaanse liturgieonderdelen.

Organist en zijn vrouw, eind vijftiende eeuw, Israhel van Meckenem, collectie The National Gallery of Art, Washington

De titel van het eerste stuk, *Wol up ghesellen yst an der tyet* verwijst misschien naar een nieuwjaarslied. Er zijn vrij veel vijftiende-eeuwse liedjes met de aanhef 'Wol up ghesellen'. De Winsumer versie is een prachtige, vrij virtueuze compositie, en heeft in de linkerhand een iets meer uitgewerkte partij dan de andere composities.

Qua opbouw en regelmaat lijkt de melodie van *Fryscum* veel op een 'basse danse'. Een basse danse was de populairste hofdans uit de vijftiende en zestiende eeuw. De melodie waarop gedanst werd, kwam vaak van populaire liedjes. Ze werden verzameld in dansboekjes, waarin men de danspassen onder de muziek noteerde. Misschien was *Fryscum* een populair dansliedje uit het Friesland van de vijftiende eeuw?

Dansen stond in die tijd in hoog aanzien. Na de statige basse danse volgde meestal een vrolijke huppeldans. In deze zogenaamde saltarello of piva

konden de dansers en instrumentalisten hun kunnen demonstreren en ware acrobatische toeren uithalen. In de Winsumer tabulatuur staat ook nog een tweede, snelle versie van 'Fryscum', en dat is zo'n vervolgdans.

Over de eenstemmig genoteerde basse danse melodieën werd al regel meerstemmig geïmproviseerd, net zo vrij als dit nu in de jazz en popmuziek gebeurt, maar dan wel volgens strakke compositieregels.

Vanaf het begin van de vijftiende eeuw tot het einde van de negentiende eeuw werd tijdens feestelijke missen op zondagen en tijdens feesten van de kerkelijke kalender het gregoriaans afgewisseld met orgelspel. Delen van de liturgie, zoals het kyrie, werden dan in een vraag- en antwoordzang tussen koor of gemeente en het orgel uitgevoerd. De organist improviseerde over de niet gezongen noten van het gregoriaans een veelstemmig orgelstuk.

De drie fragmenten voor een orgelmis uit de Winsumer orgeltabulatuur, *Patrem factorem*, *Summum Sanctus* en *Kyrie*, zijn voorbeelden van dit geïmproviseerde orgelspel.

De fragmenten zijn 'monumenten' van de improvisatiecultuur tijdens het vroegste stadium van de orgelmis uit het vijftiende-eeuwse 'Groninger' land.

Dankzij deze fragmenten én de orgelstukken uit het Oldenburger manuscript valt deze verdwenen noordelijke orgeltraditie weer te reconstrueren.